

ЗМІНИ В РОЗВИТКУ КУСТАРНОГО ШКІРЯНОГО ПРОМИСЛУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Оксана СЕМЕНОВА
аспірантка ННДІУВІ

Анотація. У статті розглядається стан розвитку шкіряної кустарної промисловості в Полтавській, Чернігівській та Київській губерніях у першій половині ХХ ст., аналізується динаміка змін в чисельності кустарів, засобах праці та технології виробництва. Автор зазначає нові для кустарів форми організації праці (артіль, кооперація), аналізує заняття кустарними шкіряними промислами в різних політико-економічних умовах, розглядає урядові документи, що регулювали діяльність кустарних промислів у першій половині ХХ ст. На початку 50-х років ХХ ст. держава робила акцент на розвитку фабрично-заводської промисловості, а кустарні промисли нею було взято під контроль. У результаті відбувається подальше скорочення домашнього виробництва.

Ключові слова: кустарна промисловість, шкіряне виробництво, артіль, кооперація, кустарно-промислові школи, кустарні майстерні, неп, фабрично-заводська промисловість.

Шкіряно-взуттєвий кустарний промисел завжди мав важливе економічне значення для України, оскільки забезпечував шкіряним взуттям велику кількість сільського та міського населення країни. Характерним для шкіряного промислу було те, що він становив основне джерело доходів кустарів, навіть сільських, для яких промисел мав підсобний характер, та вимагав кваліфікованої робочої сили, розподілу праці, був спрямований на віддалений ринок збуту та потребував попередньої заготовівлі прости́х і спеціальних напівфабрикатів [1, 118].

У деяких селах кустарі-шкіряники існували як постійні ремісники, а в деякі вони приходили з інших, часом із російських, сіл, де цей промисел мав відхожий характер. Наприклад, у Довжицьку волость Чернігівської губернії щорічно восени приходили овчинники з Калужкої губернії. Вони вичиняли шкіри не лише овець, але й свиней та великої рогатої худоби. Обробивши кілька сотень шкір в одному селі, вони переїжджали в інше і т.д. [2, 64–65]. Приходили овчинники і в села Полтавської губернії, зокрема, у Велико-Будишанську волость Гадяцького повіту, Пісчанську волость Золотоноського повіту, Хорошківську волость Кобеляцького повіту, Мало-Перещепинську волость Костянтинівградського повіту, Пустовоїтівську та Святилівську волості Кременчуцького повіту, Шишацьку волость Миргородського повіту, Ковалівську волость Переяславського повіту, Криворудську, Ново-Аврамівську та Худоліївську волості Роменського повіту.

Шевський кустарний промисел розвивався завдяки кмітливості шевців, які в пошуках заробітку вирушали на села: в Полтавську губернію шевці приходили з Опішні до Йорданівської волості Зінківського повіту, з Чернігівської губернії – до Ковалівської та Пирятинської волостей Переяславського повіту, з Ічні Чернігівської губернії – до Мало-Дівичької волості Прилуцького повіту [3, 5–212, 4, 21]. Шевці з с. Семенівка Чернігівської губернії вирушали на заробітки цілими «швальнями». Вони обшивали Чернігівщину і йшли далі на південь, бували навіть у Катеринославській губернії. Шевці оселялися в окремій родині, виготовляли взуття для всіх її членів, яких могло бути до дванадцяти, там ночували і харчувалися, а після закінчення роботи шукали іншого замовника. Платою для них були продукти, частіше зернові [4, 23].

Київська та Чернігівська губернії залишалися провідними у загальному виробництві шкіряної

продукції в Україні: Київська губернія постачала понад 500 тис. шкір щорічно, Чернігівська губернія – від 200 до 500 тис. шкір. Основна маса робітників, зайнятих на крупних підприємствах, була зосереджена в Київській губернії [5, 4]. Про важливе значення шкіряного, зокрема шевського, промислу для Чернігівської губернії свідчить напис на вітрині з взуттям, виробленим в с. Семенівка, на Київській виставці 1912 р.: «Сапожный промысел в Семеновке Новозыбковского уезда Черниговской губернии. Промыслом занято: дворов – 1750, работников – 4116. Годовая переработка материалов – 1767500 руб. Годовое производство пар обуви – 668800 пар, на сумму 2933200 руб.» [5, 64].

Шкіряна промисловість належала до таких галузей, де перш за все зароджувались заводські форми виробництва [6, 173]. Уже в 1809 р. найбільше в Україні шкіряних підприємств було в Київській губернії – 28, у Полтавській губернії діяв лише 1 завод, хоча кустарів, які працювали сім'ями і в статистику не входили, було чимало. Майже всі шкіряні підприємства працювали за рахунок праці найманих робітників [6, 174]. Варто зазначити, що наймана праця переважно була розповсюджена в місцевостях, де відбувалася капіталізація шкіряних підприємств [8, 108].

Незначна (більш заможна) частина кустарів переходила на капіталістичний спосіб виробництва, мала краще обладнання, відповідні приміщення і одержувала досить великі прибутки [6, 172]. Так, в с. Хрулі Лохвицького повіту Полтавської губернії з 1878 р. почав діяти приватний шкіряний завод Ісаака Дусевичького, в якому щорічно оброблялося до 2000 шкір, а також здійснювався продаж шевського товару [7, 149].

Шкіряний кустарний промисел на кінець ХІХ ст. починає поступово занепадати під впливом удосконаленої заводської та мануфактурної техніки. Такий стан розвитку промислу ми можемо спостерігати, наприклад, у Переяславському повіті на Полтавщині. Разом з тим у Київській губернії чоботарський промисел зазнає розквіту: широковідомий Шевський Двір, що був подібний до цехового дому, перетворився в ремісничу школу з крамницями взуття на першому поверсі [9, 73].

Загальні тенденції еволюції форм шкіряної промисловості в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. можна охарактеризувати двома основними моментами. З одного боку, відбувається

концентрація виготовлення напівфабрикату (хімічна обробка шкіри) в руках крупної промисловості та звуження сфери виробництва кустарної шкіряної промисловості. З другого боку, спостерігається стійкість форм кустарної промисловості в галузі механічної обробки шкіри, зокрема у шевському, шорному, шубно-овчинному промислах [7, 129]. Необхідними умовами існування кустарного промислу, на думку дослідників, могло бути: покращення техніки виробництва, організація доступного кредиту, наявність ринків збуту [37, 184].

Для підтримки розвитку кустарних промислів Міністерством землеробства і держмайна та Кустарним комітетом була розроблена програма заходів, яка передбачала: 1) підтримку існуючих та відкриття нових спеціальних практичних шкіл для кустарів у головних центрах кустарних промислів; 2) підтримку існуючих та відкриття нових зразкових кустарних майстерень (у 1910 р. в Полтавській губернії їх нараховувалося 48, у Чернігівській – 18); 3) підтримку кустарного музею в Санкт-Петербурзі, що мав за мету розповсюдження серед кустарів нових зразків, моделей та рисунків виробів, засобів праці, а також зібрання зразків цих виробів; 4) підтримку діяльності кустарних техніків та інструкторів; 5) відкриття кустарних складів та проведення виставок кустарних виробів з можливістю їх збуту; 6) допомогу у забезпеченні кустарів сировиною; 7) організацію поставок кустарних виробів у великих розмірах на замовлення державних відомств [10, 11].

Одним із найактивніших на теренах України було Полтавське губернське земство [7, 5]. До Полтавської губернії направлялися спеціалісти-техніки для навчання шкіряників покращеним прийомом обробітку різних типів шкір, зокрема юхти, сап'яну, лайки, замші, полуvalu, хлібної та сокової підшов, овчини, конини [12, 142]. В 1910 р. почала працювати шорно-шевська майстерня в с. Балясному Полтавського повіту Полтавської губернії, яка була малопробутовою в шорному ремеслі, оскільки знаходилася в глухому місці, де попит на шорні (лимарні) вироби, незважаючи на відсутність в окрузі шорників, був низький. Проте користувався популярністю шевський відділ майстерні, куди надходило багато замовлень. В м. Лохвиці при школі глухонімих за рахунок повітового земства була створена шевська навчальна майстерня [13, 220–222]. В 1911 р. земськими зборами прийнято рішення відкрити шевську майстерню в с. Вергунах Хорольського повіту Полтавської губернії та організувати навчання шорного ремесла при училищі в с. Коржах Роменського повіту Полтавської губернії [13, 227].

Такі заходи викликали різке збільшення кількості кустарів-шкіряників у кінці XIX – на початку XX ст. в Полтавській, Київській та Чернігівській губерніях, про що свідчать наведені нижче дані.

У 1894 р. в Полтавській губернії нараховувалося 360 шкіряників, сиром'ятників та кушнірів [18, 7], 1898–1900 рр. – 874 шкіряники та сиром'ятники, 531 овчинник [3, III –V], 1910 р. – 11641 чол. [19, 108–109].

У 1912 р. в Київській губернії працювало 1652 кустарі-шкіряники [38, 178], 1913 р. – 8512 чол. [17, 6].

У 1898 р. в Чернігівській губернії було 800 кустарів-шкіряників та близько 3000 шевців [20, 23, 28]. У 1912 р. в Чернігівській губернії шкіряним промислом займалося 548 кустарів, шев-

ським промислом – 17308, шорним – 310 осіб [21, 24; 4, 65]. У 1913 р. обробкою шкіри було зайнято у Чернігівській губернії 18922 чол. [17, 6]. У 1914 р. кількість кустарів-шкіряників – 548 чол., осіб, зайнятих шевським промислом – 17308 [22, 25, 62].

Таблиця 1
Загальна кількість кустарів в Україні [6, 112; 17, 6]

Губернії	1858 р.	1904–1913 рр.
Київська	14586 чол.	30460 чол.
Полтавська	11729 чол.	67382 чол.
Чернігівська	9137 чол.	79626 чол.

В Україні була слабо розвинена фабрично-заводська промисловість з обробки волокнистих речовин і матеріалів тваринного походження. Внаслідок цього в кустарній промисловості ці дві групи виробництв були найбільше розвинені і давали 61,1% усієї валової продукції кустарної промисловості. За числом зайнятих у виробництві осіб у галузі кустарної промисловості в 1910–1912 рр. шкіряне виробництво знаходиться на другому місці після деревообробництва і нараховує 80 633 чол. [15, 139].

У 20-х роках XX ст. в дрібній та кустарно-ремісничій промисловості України переважало виробництво одягу та взуття (38,5%). Виробництво шкіряної продукції було зосереджено головним чином у Полтавській та Київській округах і складало 30,5% від усієї шкіряної промисловості, де лимарне виробництво становило 16,7%, обробка смушків, шкір та хутра – 31, 1% [33, 70]. Схожу ситуацію можемо спостерігати і в Черкаській окрузі – на 1926 р. здебільшого були промисли з виготовлення предметів одягу (кравці, чоботарі, шапкарі) [26, 147–148].

Кустарний промисел, як і вся промисловість у цілому, в період Першої світової війни та Жовтневої революції зазнав руйнівних змін. Серед негативних факторів слід зазначити критичний стан транспорту, нестачу сировини та напівфабрикатів, зупинку фабрик, що постачали їх кустарю, зношеність та неможливість відремонтувати інвентар. Але специфіка дрібної промисловості давала можливість ослабити дію цих чинників. Зокрема, невелика залежність від найманої праці, проста процедура реалізації товарів ставили кустарну промисловість у вигідне становище. Шкіряна промисловість хоч і залежала від фабричної промисловості у постачанні напівфабрикатів для взуттєвого виробництва, проте залишалася домінуючою у забезпеченні населення своєю продукцією [1, 123]. Серед сортів дубленого товару перше місце займали шкіри волів та корів, дублені без змазування жиром, далі слідує чорна та біла юхта, зольний полуvalu та підшовний товар [14, 90].

Катастрофічне становище економіки у повенний період призвело до масових невдоволень більшовиками, військових заколотів, робітничих страйків та селянських повстань. Особливо складним був стан сільського господарства, яке внаслідок війни та колективної системи господарювання повністю деградувало. Хронічно не вистачало техніки, реманенту, насіння, робо-

чих рук: у селі залишилися переважно жінки та діти [23, 362]. Тому уряд змушений був піти на ряд поступок, особливо селянам. Так, 21 березня 1921 р. X з'їзд партії визнав необхідність проведення нової економічної політики (непу). Згодом було прийнято ряд декретів та постанов, які надавали можливість ремісникам та кустарям вільно займатися виробництвом та збутом кустарної продукції, що у цілому сприяло піднесенню кустарних промислів на селі.

Постановою Ради Народних Комісарів від 17 травня 1921 р. встановлено необхідність проведення заходів щодо розвитку кустарної та дрібної промисловості як у формі приватних підприємств, так і в кооперативній формі. Декрет ЦВК та РНК РСФРР від 7 липня цього ж року надавав можливість кустарям та ремісникам організовувати дрібнопромислові підприємства, на свій розсуд порядкувати продуктами та засобами виробництва, здійснювати закупівлю сировини, інструментів та устаткування [17, 4].

Декретом від 24 травня 1921 р. на вироби та предмети кустарної і дрібної промисловості було розповсюджене право обміну, купівлі та збуту [24, 234].

Декретом про денационалізацію дрібних ремісничих майстерень та середніх підприємств від 4 грудня 1921 р. їх було повернуто колишнім власникам. Загалом неп сприяв розвитку кооперації: поширився добровільний кооперативний рух, розгорталася діяльність промислової, споживчої кооперації [23, 312–313]. У 1927 р. засновано Всеукраїнський центр промислової кооперації.

У цілому законодавство 1921 р. було скероване на розвиток приватного підприємництва в рамках контролю з боку держави. Всі кустарі повинні були реєструватися в місцевих органах влади. Запровадження нових порядків швидко відбулося на стані кустарної промисловості, зокрема, кількість кустарів, що переробляли волокно, дерево, шкіру, метал для виготовлення товарів першої необхідності (одяг, взуття, реманент), до 1923 р. швидко досягла довоєнного рівня і навіть перевищила його [16, 126].

У 1925 р. існували такі форми організації кустарів, як кооперативні товариства та артілі, союзи кустарів-одинаків [17, 14]. Створювалися кожум'яцькі та шевські артілі, наприклад, у м. Полтаві у 1901 р. розпочала свою діяльність шевська артіль [3, 156], у м. Седневі Чернігівської губернії до 1930 р. діяла артіль шкіряників [25, 81]. На Черкащині в 1926 р. існувало 107 кооперативних організацій [26, 137]. На 1925 р. в Україні існувало 60 артілей кустарів-шкіряників із загальною кількістю 1102 чол.

Звертає на себе увагу недостатній розвиток артільного руху в сільській місцевості, де велике значення мають заготівельно-збутові артілі та товариства [5, 52]. Тут незначна кількість кооперативних об'єднань зумовлена низкою чинників: відсутністю контролю постачання промкооперації напівфабрикату крупною державною промисловістю, складними умовами відпуску напівфабрикату, недостатньою кількістю обігових коштів у промкооперації, недостатнім її фінансуванням та кредитуванням, проблемами у збуті готової продукції державним органам [1, 127–129].

Разом з тим поряд з артільним виробництвом шкіри існував підпільний кустарний промисел. Причина цього явища – недостатнє забезпечення населення взуттям державними

шкіряними підприємствами. Індивідуальне виготовлення шкіри переслідувалося владою. До кожум'як серед ночі приходили фінагенти, знищували товар, а їх віддавали до суду. Попри це, кустарі не кидали свого ремесла, бо через малі заробітки в артілях перебували на межі виживання [25, 81].

Закони від 10 квітня 1925 р. «Про податкові пільги для сільських ремісників і кустарів», 12 травня 1925 р. «Про податкові пільги для міських кустарів і ремісників», 25 травня 1925 р. «Про пільги сільським ремісникам і кустарям по оподаткуванню місцевими зборами», 12 червня 1925 р. «Про податкові пільги для сільських кустарних і ремісничих підприємств» внесли значні зміни в оподаткування кустарів, ремісників та кустарно-ремісничих підприємств державними та місцевими зборами, що виявилися в цілкомитому звільненні від податків або в значному зменшенні останніх [27, 158]. Так, ремісники й кустарі були зобов'язані вибирати патенти на вид та категорію промислу, тобто, залежно від умов їхньої праці (наявність механічних двигунів, розміру майстерні) та використання додаткової робочої сили, для них було встановлено розряд, відповідно до якого кустар сплачував державі податок [16, 126]. Важливо зазначити, що сільські кустарі, для яких промисел був допоміжний, зовсім звільнялися від промислового й прибуткового податків, але за умови, що промисел вівся без застосування механічного двигуна, утримання устаткованого закладу та без найманих робітників. Від оподаткування звільнялися також кооперативні товариства та артілі, якщо їх річний оборот не перевищував 20000 крб. [27, 160–161].

Постанова Адміністративно-фінансової комісії при РНК УСРР «Про заходи щодо розвитку кустарно-промислової кооперації» від 16 листопада 1925 р. визначала ряд заходів щодо сприяння розвитку ряду промислів, зокрема Вища Рада Народного Господарства УСРР та Народний Комісаріат Внутрішньої Торгівлі УСРР були зобов'язані забезпечувати постачання сільських кустарів шкіряним крамом [28, 221]. Особливе місце у сприянні шкіряним промислам відведено у Резолюції XIV Конференції ВКП (б) «Про промислову кооперацію», де йдеться про необхідність збільшення банківського кредитування промкооперації відповідно до сезонів, протяжності обігу коштів та інших особливостей шкіряного промислу [29, 208].

Для бідняцької та середняцької частини кустарів проводилось навчання у кустарно-промислових школах та навчальних майстернях, які мали за мету готувати кваліфікованих робітників для кустарної промисловості. На 1913 р. в Україні нараховувалось близько 120 закладів навчального й показового характеру, зокрема в Полтавській губернії 2 шкіряні, чоботарські та чинбарські майстерні [31, 150], у 1929 р. там існували: 1 шорно-шевська, 1 шорна і 1 шевська майстерні [32, 124–125]. Для засвоєння професійно-практичних знань та навиків навчальний план встановлював дволітній період навчання таких промислів, як шевство, кушнірство. Навчальні предмети розподілялися на 3 групи: загальноосвітні, загальнотехнічні та спеціальні (виробничі) [32, 9–11].

Отже, політика непу сприяла розвитку кустарної промисловості, зокрема, кількість дрібних товаровиробників, які займалися основними видами промислів (переробкою волокна,

шкіри, металу), на початку ХХ ст. становила майже 600 тис. чол. [16, 125].

Колективізація сільського господарства України, що розпочалася в 1927 р., торкнулася і кустарних промислів, оскільки кустарів насильницькими методами зобов'язували працювати в артілях [11, 6]. Основними формами колективізації промислів вважалися загальні майстерні з усупільненням праці та засобів виробництва. Це були промислові підприємства, розміщені у власному (артільному) чи орендованому приміщенні, де кустарі, члени артілі, на основі технічного розподілу праці, застосовуючи усупільнене обладнання, під загальним адміністративним та техніко-виробничим керівництвом артілі виготовляють вироби з сировини та напівфабрикатів, що належать артілі або її замовникам, і отримують за це заробітну плату на тих підставах, що й робітники підприємств державної промисловості [34, 39–40].

Про нелегкі умови праці жінок-кустарок, яких у 1928 р. в Україні нараховувалося понад 70 000, йшлося на I Всесоюзному з'їзді кустарок (1928 р.), куди з'їхалося понад 100 жінок. Порушувалися питання щодо покращення умов їхньої праці, нормування робочого дня, відпусток, збільшення кількості дитячих ясельних закладів тощо [30, 102–104].

Овчинно-шубний промисел, важлива складова шкіряного промислу, як наголошувалося на 2-ій Всеросійській нараді з овчинно-шубного промислу (1930 р.), знаходився на дуже низькому рівні механізації, що значною мірою гальмувало його розвиток. У дореволюційний період цей промисел не мав крупних підприємств, техніка виробництва залишалася примітивною. Зокрема, всі процеси виробництва в артілях здійснювалися вручну, замочування шкір відбувалося в копанках, виритих у дворі заводу, які після тривалого використання перетворювалися на джерела інфекції. Міздрювання здійснювалося на колоді тупою косою, закладання та перебирання овчин у чані виконував голіруч робітник без одягу, залізаючи при цьому в чан, м'яли шкіри за допомогою гачка, вичісували овчину гребенем із загнутими всередину зубцями, відбивали у дворі заводу палицями, вироби шили вручну, в багатьох артілях шили на машинах. Усі матеріали при цьому насипалися «на око», кислотність визначалася «на язик», а температура – «доки нога терпить» [36, 5–31].

Разом з тим учасники наради відзначили певні зміни в техніці виробництва, зокрема, йшлося про заміну глинки для обезжирювання шкір на бензин, обговорили різні технології обробки овчини, які полягали передусім у заміні ручної праці машинною: для відминання шкір, їх відбілювання, чесання, міздрювання, відбивання пропонувалося користуватися спеціальними машинами, для дубіння, відмочування та промивання овчин – барабанами, для дубіння мали застосовуватися хромові квасці [36, 14–24].

У кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. українське селянство зазнало значну кількість потрясінь: колективізація, репресії, голодомор. Саме в ці роки розпочався процес активної руйнації традиційного способу життя селян. Посилення різними постановами тиску на кустарів, нав'язування нових виробничих технологій, відсутність та низька якість сировини, а також безгосподарність правління артілі відчувували ремісників. Це призвело у 1932 р. до звільнення великої кількості майстрів з кооперативів та

артілей. На зміну таким майстрам приходило молоде покоління, яке часто виконувало лише одну функцію зі всього спектра дій виготовлення продукції. Таким чином, відбувався штучний занепад ремесел. Крім того, під час Голодомору 1932–1933 рр. загинуло багато народних майстрів. Зрештою, це призвело до зламу функціонування традиційних народних ремесел та промислів [35].

Під час Другої світової війни й упродовж перших повоєнних років у зв'язку з відсутністю промислових товарів і підвищенням попиту на предмети першої необхідності (одяг, посуд та інші побутові речі) деякі кустарі продовжили заняття промислами. Проте вже на початку 50-х років ХХ ст. унаслідок підвищення податків та інших несприятливих факторів відбувалося подальше скорочення домашнього виробництва, у якому традиції зберігались, хоча необхідність працювати якомога швидше впливала на якість виробів. Так, наприклад, багато шкіри виготовляли в м. Седневі на Чернігівщині як під час війни 1941–1945 рр., так і в післявоєнний період. Така діяльність була, як і раніше, небезпечною, за неї засуджували до 5 років ув'язнення. Попри це, шкіряні промисли у Седневі проіснували до 50-х – 60-х років ХХ ст., доки у магазинах з'явилася певна кількість взуття [25, 81].

Урядовою постановою 1960 р. «Про промислову кооперацію» артілі було реорганізовано у фабрики та заводи, а від 1962 р. підпорядковано Міністерству місцевої промисловості [11, 7].

Отже, розглянувши зміни в розвитку кустарного шкіряного промислу українців Середньої Наддніпрянщини в першій половині ХХ ст., можна дійти таких висновків:

кустарний шкіряний промисел мав важливе економічне значення для України, у загальному виробництві шкіряної продукції провідними були Київська та Чернігівська губернії;

у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. кустарний шкіряний промисел починає поступово занепадати у зв'язку з поширенням заводських форм виробництва. Для підтримки розвитку кустарних промислів була розроблена програма заходів, яка викликала різке зростання кількості кустарів;

у період Першої світової війни та Жовтневої революції кустарний шкіряний промисел, як і вся промисловість у цілому, зазнав руйнівних змін, проте специфіка дрібної промисловості давала можливість забезпечувати населення своєю продукцією;

катастрофічний стан економіки та складний стан сільського господарства, яке повністю деградувало, у повоєнний період змусили уряд визнати необхідність проведення нової економічної політики (непу). В умовах непу ремісники та кустарі отримали можливість вільно займатися виробництвом та збутом своєї продукції, що загалом сприяло піднесенню кустарних промислів. З'являються нові для кустарів форми організації праці, такі як кооперативні товариства та артілі, союзи кустарів-одинаків;

насильницькі методи господарювання під час колективізації, посилення тиску на кустарів, нав'язування нових технологій у 30-ті роки ХХ ст. призвело до зламу функціонування традиційних народних ремесел та промислів;

через відсутність товарів першої необхідності під час Другої світової війни та в перші повоєнні роки частина кустарів продовжили заняття промислами. Проте держава робила

акцент на розвитку фабрично-заводської промисловості, а кустарна промисловість нею була взята під контроль. Тому вже на початку 50-х років ХХ ст. унаслідок підвищення податків відбувається подальше скорочення домашнього виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кролюницький Н. Кожевенно-обувная кустарная промышленность // Кустарная промышленность СССР. Сборник статей и материалов / Под ред. С. Середы. – Выпуск I. – М.: Издание Центрального управления печати ВСНХ СССР, 1925. – 166 с.
2. Цытович Н. Кустарная промышленность в России. – К.: Университетская типография И. Завадского, 1884. – 150 с.
3. Кустари и ремесленники Полтавской губернии по сведениям, собранным в 1898 и 1900 гг. – Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1901. – 138 с.
4. Костенко Л. Шевський кустарний промисел на Лівобережному Поліссі (друга половина ХІХ – 60-ті роки ХХ століття) // Сіверянський літопис. – 2001. – №1. – С. 20–33.
5. Василевский П., Шлифштейн Е. Очерки кустарной промышленности СССР / Под ред. А. Рыбникова и С. Середы. – Москва–Ленинград: Государственное издательство «Красный пролетарий», 1930. – 294 с.
6. Нестеренко О. Розвиток промисловості на Україні. – К.: Видавництво АН УРСР, 1959. – 495 с.
7. Лисенко С. Очерки домашних промыслов и ремесел Полтавской губернии. – Выпуск III. Промыслы Лохвицкого уезда. – Полтава, 1904. – 194 с.
8. Рыбников А. Очерки организации сельского кустарно-ремесленного хозяйства. – М.: Издание Всекопромсоюза, 1926. – 122 с.
9. Вовк Х. Студії з української етнології та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.: іл.
10. Правительственное содействие кустарной промышленности за десять лет (1888 – 1898). – СПб.: Тип. В. Киршбаума, 1898. – 178 с.
11. История декоративного искусства: У 5 т. – Т. 4 / [Голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – 512 с.: іл. – 178 с.
12. Голицын Ф. Кустарное дело в России. – Том I. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1904. – 256 с.
13. Обзор деятельности земств по кустарной промышленности. I. – СПб.: Типография В. Киршбаума, 1913. – 279 с.
14. Рыбников А. Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий. – М.: Типография П. Рябушинского, 1913. – 174 с.
15. Нестеренко О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – К.: Держполітвидав УРСР, 1952. – 180 с.
16. Низова Л. Стан кустарної промисловості напередодні її соціалістичного перетворення // Український історичний журнал. – 1986. – №11. – С. 121–127.
17. Кустарна промисловість (минуле й сучасне) // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 1–30.
18. Святловский В. Кустари-кожевенники Полтавской губернии. – Полтава: Типо-литография И. Дохмана, 1894. – 58 с.
19. Рыбников А. Мелкая промышленность России. Сельские ремесленно-кустарные промыслы до войны. – М.: Издательство Наркомзема «Новая деревня», 1923. – 118 с.

20. Пакульский Н. Краткие очерки кустарных промыслов Черниговской губернии. – К.: Тип. И.И. Горбунова, 1898. – 113 с.

21. Плавтов Л. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 32 с.

22. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Чернигов: Типография Губернского Земства, 1914. – 102 с.

23. Економічна історія України: Підручник / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович, Р.М. Матейко, З.М. Матисякевич. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. – 456 с.

24. Нариси розвитку народного господарства Української РСР. – К.: Видавництво АН УРСР, 1949. – 579 с.

25. Костенко Н. Кожум'яцьке і шевське ремесло у м. Седневі на Чернігівщині // Сіверянський літопис. – 2007. – № 4. – С. 77–83.

26. Економічний нарис Черкащини. – К.: Радянська думка. – 342 с.

27. Шевцов Ф. Оподаткування кустарів, ремісників і кустарно-промислових товариств // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 158–170.

28. Постанова АФК при РНК УСРР «Про заходи щодо розвитку кустарно-промислової кооперації», затверджена УЕН 16.11.1925 // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 218–221.

29. Резолюція ХІV Конференції ВКП (б) «Про промислову кооперацію» // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 203–209.

30. Труд и быт женщины-кустарки. I Всесоюзный съезд кустарок. – Всекопромсоюз, 1928. – 174 с.

31. Зарудний С. Професійна освіта в кустарній промисловості на Україні // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 149–157.

32. Кустпромосвіта. Матеріали (положення, плани, програми). – Випуск I. – Харків: 4-а друк. Трансдруку, 1929. – 157 с.

33. Нефедов С. Географічний розподіл кількісного складу дрібної та кустарно-ремісничої промисловості України // Кустарна промисловість та кустарно-промислова кооперація УСРР / За ред. С. Зарудного. – Харків: Літературна друкарня книгоспілки, 1927. – С. 31–91.

34. Павлов И., Соколов К. Коллективизация кустарных промыслов. – М.: Издание Книгосоюза, 1930. – 72 с.

35. Стасюк О. Деформація традиційної культури українців в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.: Дис. к. і. н: 07.00.05 / Стасюк Олеся Олександрівна; Київський національний ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 228 арк.

36. Овчинно-шубный промысел в промкооперации // Материалы 2-го Всероссийского совещания по овчинно-шубному промыслу (6 – 9 мая 1930 года). – М.: РИО Всекопромсоюза, 1930. – 95 с.

37. Кустарная промышленность России. Разные промыслы. – Т. II. – СПб.: Типо-литография «Якорь», 1913. – 580 с.

38. Сапожный, сыромятно-шорный и кожевенный промысел // Кустарная промышленность в Киевской губернии: Итоги анкетного и местного обследования, проведенного Киевской Губернской земской управой по поручению Губернского земского собрания. – К.: Тип. насл. К. Круглянского, 1912. – С. 177–200.

Оксана Семенова

Изменения в развитии кустарного кожевенного промысла Среднего Поднепровья в первой половине ХХ века

Аннотация. В статье рассматривается состояние развития кожевенной кустарной промышленности в Полтавской, Черниговской и Киевской губерниях в первой половине ХХ в., анализируется динамика изменений в численности кустарей, орудиях труда и технологии производства. Автор отмечает новые для кустарей формы организации труда (артель, кооперация),

анализирует занятия кустарными кожевенными промыслами в разных политико-экономических условиях, рассматривает правительственные документы, которые регулировали деятельность кустарных промыслов в первой половине XX в. В начале 50-х годов XX в. государство делало акцент на развитии фабрично-заводской промышленности, а кустарные промыслы им были взяты под контроль. В результате происходит последующее сокращение домашнего производства.

Ключевые слова: кустарная промышленность, кожевенное производство, артель, кооперация, кустарно-промышленные школы, кустарные мастерские, нэп, фабрично-заводская промышленность.

Oksana Semenova

Changes in the middle Naddniprianshyna leather handicraft development in the first half of XX century

Annotation. The article views the state of Poltava, Chernihiv and Kyiv province leather handicraft development in the first half of XX century, analyses dynamics changes in handicraftsmen number, working means and production technologies. The author indicates new for the handicraftsmen work organization forms (artel, cooperation), analyses leather handicraft work in different political and economic conditions, views governmental documents which have regulated activity of handicraft industry in the first half of XX century. At the beginning of XX century the state made an accent on the development of industrial manufacturing and handicraft industry was put under control. Resulting further reduction of domestic manufacturing was taken place.

Key words: handicraft industry, leather manufacture, artel, cooperation, handicraft schools, handicraft workshops, nep, industrial manufacture.

**«Наш народ завжди був богослухняним і співучим.
А той, хто співає, стоїть ближче до Господа Бога»**

**«Пісня – в душі народу, її не стерти нікому, хто може
й хотів би зробити нас німими»**

**«Народ наш мудрий, і такі ж його пісні. Багато з них
мають вражаючу драматургію, глибоке філософське
звучання. Це – не лише художня цінність, а й істо-
рія наша. Без розуміння і справжньої поваги до цьо-
го феномену наші патріотичні гасла нагадуватимуть
бурю у склянці води»**

**«Народна пісня не приносить колосальних прибут-
ків, тому й існує псевдокультура. Але нею світ не зди-
вуєш. Минатимуть роки, і чи хтось згадуватиме те-
перішні музичні твори, за винятком хіба що кількох.
Народна пісня... вона перевірена часом»**